

GRAD I PRIRODA Ekološke strategije u istoriji urbanizacije Beograda

Danica Stojiljković¹, Jelena Ristić²

Rezime: Narušavanje odnosa „čovek - priroda“ u gradskom okruženju postavlja pitanje održivog odnosa grad - priroda, trenutno veoma aktuelnog globalnog problema. Međutim, interesovanje i zabrinutost za ovaj problem, kao i pokušaji da se na njega odgovori stariji su od savremene inicijative održivosti i prisutni su još od kada je društvo postalo svesno činjenice da je „industrijsko“ postalo dominantno obeležje civilizacije. Rad stavlja akcenat na istraživanje i analizu teorijskih promišljanja, kao i prostornih realizacija urbanističkih ideja nastalih kao odgovor na ekološke probleme razvoja Beograda. Rad zastupa stav da je racionalno delovanje u sadašnjosti moguće ostvariti samo kroz razumevanje smisla pojave, procesa ili stanja u istoriji grada, odnosno da ozbiljna istraživanja o budućem razvoju treba da se oslanjaju na iskustva istorijskih modela i teorijskih promišljanja, kao i na mogućnosti njihovog unapređenja primenom savremenih tehničko-tehnoloških dostignuća.

Gljučne reči: grad, priroda, ekološka svest, urbanizacija

CITY AND NATURE ENVIRONMENTAL STRATEGIES IN THE HISTORY OF BELGRADE URBANIZATION

Summary: Deterioration of „men-nature“ relationship in a city environment raises the issue of sustainable city-nature relationship, being acute current global problem today. However, interest in and concern about this problem, as well as the attempts to give a response to this problem, are older than the contemporary initiative of sustainability and have been present ever since the society has become aware of the fact that the „industrial“ has become a dominant characteristic of the civilization. This paper places an accent on research and analysis of theoretical deliberations, as well as on spatial relations of town planning ideas which have emerged as a response to ecological problems of the development of Belgrade. The paper advocates the attitude that presently it is possible to act rationally only by understanding the meaning of the phenomenon, process or situation in the history of the city, actually, that serious researches on future development should rely on experience of historical models and theoretical deliberations, as well as on the possibility for their improvement by implementing contemporary technical and technological achievements.

Key words: city, nature, ecological consciousness, urbanization

¹ student 3. godine doktorskih studija, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, e-mail: danicarch@yahoo.com

² asistent (student 3. godine doktorskih studija), Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, e-mail: arch.jelena.ristic@gmail.com

1. POVOD I AKTUELNOST TEME

*Živimo u svetu koji je okovan u pojmu ekologije. Danas je to jedna od najfrekventnijih reči koju nije moguće izbeći ni u svakodnevnom govoru.*³

Usled prostornih, demografskih, geopolitičkih, političkih i vlasničkih promena prostorna i funkcionalna transformacija gradova u Srbiji intenzivirana je u drugoj polovini XX i početkom XXI veka. Ovakva transformacija ima za posledicu sve zahtevnije uslove zaštite životne okoline. Posledice nekontrolisane potrošnje prostora očigledne su kako u najužem centru grada, tako i u prigradskim naseljima, odnosno periferiji. S obzirom da fizički prostor pripada kategoriji ograničenih i neobnovljivih resursa, nameće se neophodnost razvoja i transformacije grada, na svim prostornim nivoima, u skladu sa ekološkom strategijom održivog razvoja. Kako Pušić navodi tema svakako nije nova, novo je stanje permanentnosti krize i shvatanja da samo promena filozofije u čoveku, razapetom između tehničko-tehnoloških dostignuća i prirodnih mogućnosti, toj krizi može dati smisao. Samo iz razumevanja smisla pojave, procesa ili stanja može proizaći i racionalno delovanje.⁴

Na početku XXI veka, neophodno je preispitati negativne posledice izgradnje na društvo, ekonomiju i životnu sredinu. Rad polazi od hipoteze da je za razumevanje ideja koje se u urbanizmu smatraju kao vodilje urbane održivosti, neophodno sagledati istorijski razvoj ekološke misli u oblasti urbanizma, sa stanovišta savremene ekološke strategije i razmišljanja o gradu i prirodi.

2. POČECI EKOLOŠKE SVESTI U URBANISTIČKOM RAZVOJU BEOGRADA

*Prošlost se upoznaje polazeći od sadašnjosti pre nego sadašnjost polazeći od prošlosti.*⁵

Prateći urbanistički razvoj Beograda uočava se da se u urbanističkim dokumentima svest o neophodnosti ekološkog pristupa planiranju grada prvi put javlja još u planovima Emilijana Josimovića iz 1867. godine.

³ Ljubinko Pušić, „Ekološki kontekst“ u *Održivi grad: ka jednoj sociologiji okruženja* (Beograd: Nova175, 2001), str.99

⁴ Ibid, str.105

⁵ Henri Lefevr, *Urbana revolucija* (Beograd: Nolit, 1974), str. 84

Tako Josimović, u *Objašnjenju predloga za regulisanje "onoga dela varoši Beograda što leži u šancu"*, posebnu pažnju posvećuje zelenim površinama ukazujući na njihov nedostatak.

*U tolikoj varoši nema ni najmanjeg mestanca za udovoljstvo žitelja i za popravljavanje vazduha, a s ovim i popravljavanje stanja zdravlja. Dok još bejahu Turci ovde njihove mnoge bašte, koliko toliko prinosahu čišćenju vazduha; odkako pak oni odoše, njihove se bašte utamniše i varoš osta i bez to malo vazdušnih rezervoara.*⁶

Takođe, Josimović smatra da šteta zbog nedostatka takvih javnih mesta i zelenih površina „za duševno raspoloženje i zdravlje vrlo velikog dela stanovnika nije mala“, istovremeno ukazujući na značaj pravovremenog delovanja:

*Propustimo li mi to uraditi sada, gde je vrlo udesna prilika po tome, što toliku zemlju imamo na raspoloženju, to ćemo mnogo teže moći popraviti tako pogrešku docnije, kada većma budemo osetili potrebu onakvih mesta, i sva se ona zemlja bude nalazila u privatnim rukama.*⁷

S tim u skladu smatra da je neophodno obezbediti rezervoare vazduha u Beogradu obrazovanjem „zelenog venca“ oko grada. Josimović ukazuje na činjenicu da se po svim velikim varošima otvaraju i zasađuju bulevari i podižu parkovi. Međutim, ekološka svest građana i gradske uprave Beograda u to vreme nije bila u stanju da razume važnost njegovih ideja. Od šest planiranih gradskih parkova, ostvarena su samo dva: na Topličinom vencu i kod Narodnog pozorišta. Kako Dubravka Stojanović navodi od prvog plana za izgradnju parkova Emilijana Josimovića pa do početka radova na Kalemđdanu proteklo je 45 godina, jer se ulaganje u zelenilo i kanalizaciju, u glavnom gradu „koji nema dobre kaldrme“, doživljavalo kao luksuz.⁸

⁶ Emilijan Josimović, *Objašnjenje predloga za regulisanje onoga dela varoši Beograda što leži u Šancu, sa jednim litografisanim planom u razmeri 1/3 000* (1867), reprint (Beograd: Društvo urbanista, 1997), str. 9.

⁷ Ibid., стр. 10.

⁸ Dubravka Stojanović, *Kaldrma i asfalt, Urbanizacija i evropeizacija Beograda 1890-1914* (Beograd: Udruženje za društvenu istoriju, 2008), str. 65

3. ODNOS GRAD-PRIRODA U KONCEPTU VRTNOG GRADA PRIKAZAN NA PRIMERU STAMBENOG NASELJA PROFESORSKA KOLONIJA

U realnosti ne postoje, kao što se to najčešće pretpostavlja, samo dve mogućnosti izbora – gradski život i seoski život – već i treća, u kojoj su, osigurane u savršenoj kombinaciji, prednosti dinamičnog i aktivnog gradskog života uz svu lepotu i radost sela.⁹

Među prvim urbanističkim idejama realizovanim kao odgovor na ekološke probleme razvoja grada svakako prepoznajemo primer stambenog naselja Profesorska kolonija iz 1926. godine koncipiranog po modelu vrtnog grada Ebenizera Hauarda (Ebenezer Howard)¹⁰. Ovim modelom Hauard postavlja u odnos centar-periferiju, urbano-ruralno, grad-prirodu. Koncept vrtnog grada pre svega polazi od ekološke osnove, a ujedno predstavlja pokušaj rešavanja društvenih, političkih i ekonomskih pitanja.

U periodu između dva svetska rata pojam vrtnog grada prvi put se uvodi u urbanistički diskurs Beograda. Ideja o formiranju Profesorske kolonije, stambenog naselja koncipiranog po principima vrtnog grada, proizašla je, kako ističe Dragana Ćorović, direktno iz postavke Generalnog plana Beograda iz 1923. godine. Prema istom planu lokacija na kojoj je započeta izgradnja Kolonije pripadala je drugoj gradskoj zoni, u „naselju srednje gustine“, na samom rubu „gustog naselja“.¹¹ Po uzoru na „vrtni grad“ urbanistički uslovi su predviđali naselje individualnih stambenih objekata, smeštenih na granici centralnog dela grada, ali saobraćajno dobro povezanih sa centrom i opremljenih svim komunalnim instalacijama, sa dovoljno zelenih površina i dobrom osunčanošću. Za temu kojom se bavimo važno je istaći da su objekti bili postavljeni bliže regulacionoj

liniji parcele prema pristupnim saobraćajnicama, dok se u drugoj, zadnjoj polovini parcele nalazio vrt. Ovakvom regulacijom je postignuto da unutrašnje orjentisani vrtovi sačinjavaju prostran kompleks zelenila. Pored privatnih vrtova u urbanističkoj strukturi Kolonije izdvajaju se i drugi zeleni prostori, polujavni skverovi. Zelene površine u okviru Kolonije imale su za cilj da regulišu i smanje brojne negativne uticaje spoljašnje sredine, između ostalog, zagađenost vazduha i ugroženost bukom. Prema ovim parametrima koncept Profesorske kolonije u sebi je nosio progresivne ekološke principe održivosti u urbanističkom planiranju. To potvrđuje i činjenica da je danas, uprkos intenziviranoj urbanizaciji i širenju centralne gradske zone, Kolonija sačuvala polazni koncept vrtnog grada.

4. UTOPISTIČKI ISTORIJSKI MODELI KAO STVARNOST DANAŠNJE ARHITEKTONSKE PRAKSE

Inovativnost ideja ekoloških urbanističkih koncepata nije uvek praćena tehničko-tehnološkim razvojem, zbog čega su brojni projekti u datom trenutku predstavljali samo utopističke vizije. Jednu od takvih ideja prepoznajemo u projektu „Biograd za Beograd“ zagrebačkog arhitekta Andrije Mutnjakovića u okviru jugoslovenskog konkursa za urbanističko rešenje stambenog kompleksa za 30 000 stanovnika na obali Save u Novom Beogradu (danas, blokovi 44, 45 i 70) iz 1965. godine. U projektu za Novi Beograd Mutnjaković kroz teoriju biourbanizma, kako je on sam naziva, iznosi kritiku funkcionalnog grada. U kritičkom tekstu iz 1964. godine „*Grada sa kojim se neslažem*“ Mutnjaković ističe da standardni urbanizam u obliku „velikog rastera“ unutar kojih se smeštaju izdvojeno stambene ili javne funkcije izlazi iz diskursa savremenog urbanizma. Nova stremljenja orjentisana su ka kreiranju grada kao organizma međusobno „prožetih“ prostora čija je kompozicija slobodna i organski uklopljena u pejzaž. Mutnjaković u projektu za Novi Beograd istražuje pre svega mogućnost organizovanja grada kao „bio-logične urbanističke jedinice“¹². Kako objašnjava Ljiljana Blagojević u osnovi projekta su ideje prirodnosti,

⁹ Ebenezer Hauard, *Garden Cities of To-Morrow* (Cambridge, Mass.:The MIT Press), 1965 [1898, 1902, 1946], 46.

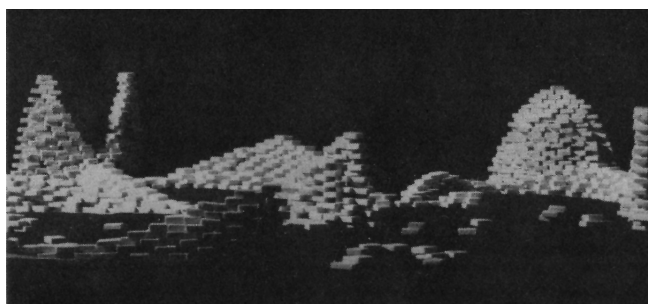
¹⁰ Krajem XIX i početkom XX veka kao reakcija na krizu velikih industrijskih gradova zapadne civilizacije, Hauard postavlja izvorne urbanističke i sociološke principe teorijskog koncepta vrtnog grada. Vrti grad je koncept stambenih kolonija na rubu centralnih zona grada, projektovanih istovremeno i za zdrav život i industiju.

¹¹ *Izveštaj o generalnom planu za grad Beograd, koji je izradila komisija sastavljena rešenjem Odbora I Suda Opštine Beogradske od 29. maja 1922. godine* (Beograd:Opština grada Beograda), 1923, 9, 12-13.

¹² Andrija Mutnjaković, *Biourbanizam* (Rijeka: Izdavački centar Rijeka), 1982, 140.

otvorenog i spontanog rasta, kao i pokušaj prevladavanja alijenacije u savremenom urbanom prostoru. Blagojević ističe da Mutnjaković pripada liniji kritičke teorije "organskog" urbanizma i sa njom u vezi zastupa povratak tradicionalnim urbanističkim principima čime poziva na učenje od tradicionalnog grada koji ima apsolutno pozitivnu konotaciju.

Mutnjakovićev biurbanistički koncept, u trenutku kada je nastao, nije mogao da postigne implementaciju teorijskog sistema u realnost građevinske industrije i prakse stambene izgradnje. Međutim, sličnosti sa Mutnjakovićevom kritičkom teorijom biurbanizma moguće je danas prepoznati kroz vodeću arhitektonsku praksu danske grupe *BIG* (*Bjarke Ingels Group*) i njihov projekat *Zira Zero Island* za Azerbejdžan iz 2009. godine. Koristeći organske oblike u arhitekturi koji referiraju na siluete sedam najpoznatijih planinskih vrhova Azerbejdžana, *BIG* pokušava da stvori apsolutnu simbiozu prirodnog i arhitektonskog pejzaža kroz spajanje arhitektonske forme sa prirodnom topografijom ostrva. Pored organske forme na projektu *Zira Zero Island* stvara se autonomni planinski ekosistem, tako da se protok vazduha, vode, toplote i energije kanališe na skoro prirodne načine. Ovaj projekt predstavlja kombinaciju *high-end* stanovanja i *low-end* korišćenja resursa i predstavlja budućnost održivog urbanog razvoja.

Slika 1 – Andrija Mutnjaković, Konkursni projekat za Novi Beograd, izvor: A. Mutnjaković, *Biurbanizam*

Slika 2 – *BIG*, *Zira Zero Island*, izvor: www.big.dk

5. ZAKLJUČAK

Prateći razvoj urbanih ideja tokom XX veka, uočava se da su usled globalnog procesa urbanizacije i industrijalizacije ideje i koncepti zasnovani na ekološkom pristupu projektovanju i planiranju sve učestaliji. Relevantnost istraživanja se pre svega ogleda u neophodnosti rešavanja brojnih problema savremenog grada, pre svega ne-ekološke strukture gradskog prostora i nedostataka ekološke svesti, kako stručne javnosti, tako i korisnika. Rad zastupa stav da je racionalno delovanje u sadašnjosti moguće ostvariti samo kroz razumevanje smisla pojave, procesa ili stanja u istoriji grada, odnosno ozbiljna istraživanja o budućem razvoju moraju da se baziraju na istorijskom pristupu.

LITERATURA:

[1] *Biurbanizam*, A. Mutnjaković, Izdavački centar Rijeka, 1982, Rijeka.

[2] *Vrtne gradovi u Beogradu*, D. Ćorović, Zadužbina Andrejević, 2009, Beograd.

[3] *Garden Cities of To-Morrow*, E. Haurd, The MIT Press, 1965, Cambridge.

[4] *Ekološki kontekst*, Lj. Pušić, Održivi grad: ka jednoj sociologiji okruženja, 2001, Beograd.

[5] *Izveštaj o generalnom planu za grad Beograd, koji je izradila komisija sastavljena rešenjem Odbora i Suda Opštine Beogradske od 29. maja 1922. Godine*, Opština grada Beograda, 1923, Beograd.

[6] *Kaldrma i asfalt, Urbanizacija i evropeizacija Beograda 1890-1914*, D. Stojanović, Udruženje za društvenu istoriju, 2008, Beograd.

[7] *Objasnenje predloga za regulisanje onoga dela varoši Beograda što leži u Šancu, sa jednim litografisanim planom u razmeri 1/3 000 (1867)*, E. Josimović, reprint Društvo urbanista, 1997, Beograd.

[8] *Novi Beograd: osporeni modernizam, LJ. Blagojević*, Zavod za udžbenike, Zavod za zaštitu spomenika kulture grada, Arhitektonski fakultet, 2007, Beograd.

[9] *Urbana revolucija*, H. Lefevr, Nolit, 1974, Beograd.

[10] www.big.dk, avgust 2010.